

Šaćir Filandra (1961) doktor filozofskih znanosti, redovni profesor Fakulteta političkih nauka Univerziteta u Sarajevu na kolegijima iz Političke filozofije, Nacije i nacionalizma te Politika identiteta. Autor je četiri knjige iz područja etničkih studija i savremenih političkih ideja i pokreta te preko stotinu znanstvenih studija. Bio je gostujući profesor na univerzitetima u SAD i Mađarskoj. Aktivan je sudionik u nevladinom sektoru.
E-mail: sacir.filandra@fpn.unsa.ba i filandra@hotmail.com

Šaćir Filandra (1961) Doctor of Philosophy, full professor at the Faculty of Political Science, University of Sarajevo in courses in Political Philosophy, Nation and Nationalism and Identity Politics. He is the author of four books in the field of ethnic studies and contemporary political ideas and movements, as well as over a hundred scientific studies. He was a visiting professor at universities in the USA and Hungary. He is an active participant in the non-governmental sector.
E-Mail: sacir.filandra@fpn.unsa.ba and filandra@hotmail.com

datum prijema / date of receipt: 06.03.2023.
datum recenzije / review date: 21. 06. 2023.
datum prihvatanja / date of acceptance: 30.06.2023.

DOI: <https://doi.org/10.52510/sia.v4i1.55>
UDK: 929 Đozo H.
Original scientific paper - Izvorni naučni rad

Šaćir FILANDRA

ĐOZO I SOCIJALIZAM ĐOZO AND SOCIALISM

Sažetak

Kao najizrasliji islamski intelektualac socijalističkog perioda Bosne i Hercegovine, Husein Đozo dao je nemjerljiv doprinos razvoju i afirmaciji nacionalne samobitnosti Bošnjaka. Autorskim ostvarenjima i društvenim angažmanom značajno je sudjelovao u popisu stanovništva sedamdesetih godina prošlog stoljeća doprinoseći na taj način ideji ravnopravnosti građana i naroda svoje države. Njegovo afirmativno obraćanje pripadnicima Islamske vjerske zajednice tokom tog procesa pospješilo je njihovo nacionalno samorazumijevanje i političko stasavanje.

Ključne riječi: *Husein Đozo, islam, socijalizam, nacionalnost, popis stanovništva*

ĐOZO I SOCIJALIZAM

I

Rasvjetljavanje mjesta i uloge Huseina Đoze u socijalističkom razdoblju bosanskohercegovačke i bošnjačke povijesti postavljamo kroz šire, kontekstualno pitanje: Kako se socijalizam odnosio prema Bošnjacima? Mada je ovo pitanje još otvoreno za historiografska i politološka istraživanja, i mada nije u fokusu ovog rada, na osnovu dosadašnjih saznanja te povijesnih iskustava življenja u tom političkom sistemu, moglo bi se reći da je socijalizam Bošnjacima istovremeno bio i majka i maćeha. Kada se sagledava odnos Đoze i socijalizma, ishodišno polazište je činjenica da je Đozo bio velikodostojnik jedne vjerske institucije, kao i to da je socijalizam doktrinarno bio sekularistički i ateistički ideološki sistem, te je shodno takvoj njegovoj naravi potrebno pristupati razumijevanju tretmana, mjesta i uloge organizacija i institucija vjerskih zajednica u njemu. Za svaki politički sistem kao organiziranu državnu vlast najvažnije je da njegova vladajuća politička elita održava taj sistem i tu vlast. Tako su se ponašali i komunisti. Odbrana države, njenog društvenog sistema i ideologije bila je tačka s koje su procjenjivane i vrednovane njemu opozicijske društvene i političke snage. U tom rangiranju tzv. neprijatelja sistema vjerske zajednice nisu imale visok status, kako se moglo očekivati. Naime, one nisu imale instrumente za preuzimanje vlasti, a očuvanje vlasti za politku je uvijek najvažniji cilj i krajnje postignuće. U krajnjem slučaju, vjerske zajednice tretirane su kao pomoćna i moguća izvorišta opozicijskih strujanja, ali nikada nisu imale status ozbiljnih suparnika, što je u konačnici i određivalo odnos sistema prema tim institucijama. Islamska zajednica je od svih vjerskih zajednica u bivšoj Jugoslaviji u tom smislu imala najkoooperativniji odnos prema društvenom sistemu

i državi. Budući je dugo tokom tog perioda bila jedina institucija nacionalno nepriznatog naroda, ona nije imala ni prostora, a po mome uvjerenju ni ozbiljnih razloga da se radikalno opozicijski postavlja spram države. Ona se, danas bi se reklo, krajnje pragmatično odnosila prema prostorima slobode koje joj je društveni sistem s vremenom otvarao, te se uspjela, sa svojim narodom, nakon njegovih velikih fizičkih gubitaka u Drugom svjetskom ratu, reorganizirati, revitalizirati i postepeno razvijati kroz u osnovi neku vrstu partnerskog odnosa sa državom. Uspijevala je ograničeni ideološki prostor i vrijeme koristiti za svoje potrebe, ali ne nauštrb svog poslanja. Husein Đozo, kao njen istaknuti član, bio je paradigma takvog odnosa.

Kako je socijalistička država rangirala svoje osporavatelje sedamdesetih godina prošlog stoljeća, kada se odvija i značajna Đozina društvena i intelektualna aktivnost? Uvidom u jedan razgovor saveznih, republičkih i pokrajinskih sekretara unutarnjih poslova bivše jugoslavenske države s maršalom Titom 1975. godine, a Tito je stvarno i simbolički u tom sistemu bio najbitniji, vidimo da su u hijerarhiji sigurnosnih prijetnji režimu vjerske zajednice i njihove aktivnosti vrlo nisko rangirane, a što je bio i osnov da se prema njima dobrohotno i korektno postupi. Najizraženiju neprijateljsku djelatnost, tih godina nakon Hrvatskog proljeća i „srpskih liberala“, isijavale su birokratsko-etatističke snage (informbiroovci, novoeksponirani staljinisti i rankovićevci), na drugom mjestu su bili liberali, koji su negirali rukovodeću ulogu Partije u društvu, zatim se navode anarholiberalne snage koje koriste naučne časopise i znanstvene konferencije za kritiku režima, tek na četvrtom mjestu spominju se aktivnosti vjerskih zajednica i to Rimokatoličke crkve i Srpske pravoslavne crkve, bez spominjanja Islamske zajednice i na petom mjestu navodi se politička emigracija.^{▼1} Zanimljivo je da u ovom razgovoru Tita s najodgovornijim bezbjednjacima ni nacionalizam zemlje nije spominjan kao posebna prijetnja režimu, mada se tokom cijelog njegova trajanja bilo svjesno da je pravilno rješavanje nacionalnog pitanja i održavanje skladnih međunacionalnih odnosa u zemlji, a komunisti su bili uvjereni da su to postigli, bilo pitanje od prvorazrednog političkog značaja. S tog aspekta ispravnim se smatralo i konačno rješavanje muslimanskog nacionalnog pitanja, koje je dugo bilo „kamenčić u cipeli“ jugoslavenskih, a posebno bosanskih komunista, te se njegovu otvaranju prilazilo s posebnom pažnjom.

Peti kongres historičara Jugoslavije, održan u Ohridu 1963. godine, ušao je u našu historiju kao prvi znanstveni skup na kome se nacionalno pitanje Bošnjaka nastojalo znanstveno postaviti. Kongresna tema „Etnički i nacionalni procesi u našoj zemlji“ okupila je preko hiljadu učesnika. Mustafa Imamović svjedoči da je „[...] u centru interesovanja učesnika Kongresa bilo nacionalno pitanje bosansko-hercegovačkih Muslimana, pa skoro i nije bilo govornika koji je zaobišao ovu temu“.^{▼2} Bošnjačko-

▼1 *Razgovori saveznog, republičkih i pokrajinskih sekretara za unutrašnje poslove sa predsjednikom Republike.* Arhiv Kabineta predsjednika CKSKBiH; 31. august 197

▼2 Imamović, Mustafa. „Na marginama petog kongresa istoričara Jugoslavije: Pažnja prema istoriji naroda i narodnosti“, *Oslobođenje*. Sarajevo; 20. septembar 1969. godine.

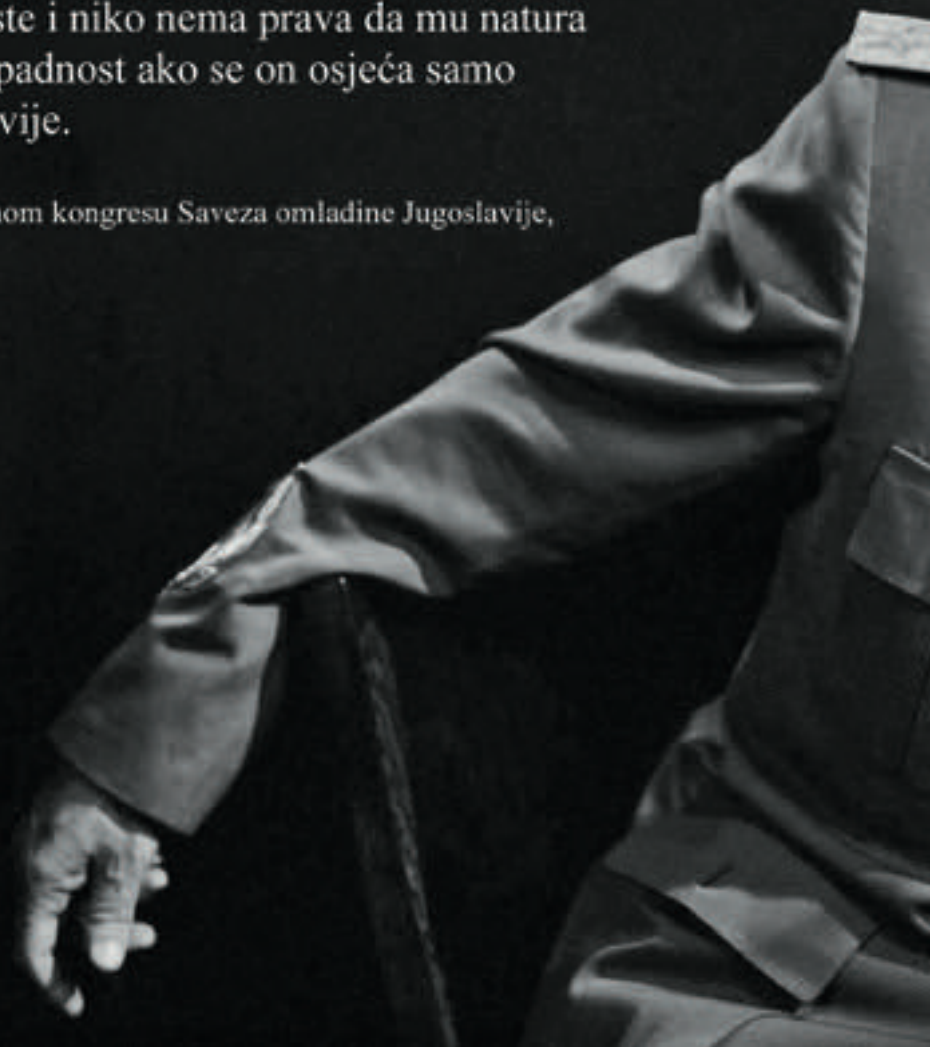
muslimanska problematika posebno je razmatrana u šest referata i nakon tih izlaganja vođene su najznačajnije rasprave. I pored izvjesnih oprečnih mišljenja i nijansi u pojedinim stavovima, kroz diskusiju je nesumnjivo utvrđeno da bosanski muslimani predstavljaju jednu nacionalnu posebnost jer se većina njih tako predstavlja. Zadatak znanosti bio je da odgovori na pitanje zašto se bosanski muslimani tako osjećaju i koje su osnove njihove posebnosti. Spomenuti kongres historičara u osnovi je usmjerio referat Avde Sućeske o „historijskim osnovama posebnosti bosansko-hercegovačkih muslimana“. Sućeskin studija prokrčila je put bošnjačkim nacionalnim temama u jugoslavensku historiografiju kao legitimnim pitanjima i područjima istraživanja, budući da je iz ideoloških razloga znanstveno bavljenje tom tematikom tokom socijalizma u osnovi bilo izostalo. Spremnost bosanskih komunista na priznavanje nacionalnosti Muslimana na ovaj i slične načine znanstveno je legitimirana.

Za vrijeme polustoljetne vladavine komunista Bosnom, Bošnjaci su kao posebnost tretirani uglavnom, mada ne i jedino, kroz „ekcese“, slučajeve i afere. To je bio oblik njihove negativne legitimacije. Bilo ko s razine nacionalne elite i bilo kada da je tražio neka prava za Bošnjake, a izvan zamišljenog ideologijskog nacrt, dolazio je u sukob s Partijom, bio je politički i profesionalno izopćavan, u pravilu proglašavan „islamskim fundamentalistom“ ili „muslimanskim nacionalistom“. “Obični svijet“, tj. većina naroda bila je pacificirana. On se i tada, kao i uvijek i svugdje, lahko mirio s nametnutom vladajućom voljom i dovodio u stanje da je kao takvu podržava, vodeći se tradicionalnim principom da je vjera naroda u osnovi vjera njegova vladara. Ali je zato svaki intelektualac bio pod izvjesnim ideološkim nadzorom, oni koji su javno pokazivali zanimanje za bosanskomuslimanske teme bili su pod prismotrom tajne policije, a oni koji su o Bošnjacima pisali ili se zalagali za njihova prava, na način koji je izlazio iz okvira vladajuće ideologije, bili su društveno kompromitirani. Takvo stanje duha 1983. godine, povodom obilježavanja 40-godišnjice Drugog zasjedanja AVNOJ-a, a na znanstvenom skupu u Sarajevu, Avdo Sućeska izrazio je riječima da, usprkos povoljnim društvenim uvjetima za znanstveno istraživanje muslimanske posebnosti, „[...] postoji još uvijek, na žalost, u određenim krugovima izvjesna odbojnost prema ovoj temi, pa su čak i oni naučni radnici Muslimani koji najiskrenije nastoje da naučnom metodom objasne fenomen Muslimana izloženi katkad riziku da od tih krugova budu etiketirani kao muslimanski nacionalisti“.^{▼3} Takve su bile ličnosti Muhameda Hadžijahića, Atifa Purivatre, Esada Ćimića, Muhameda Filipovića, Kasima Suljevića, Muzafera Hadžagića, Hamdije Pozderca, Avde Hume, Alije Izetbegovića, Alije Isakovića, Muhsina Rizvića, Rusmira Mahmutćehajića, Pašage Mandžića, Salema Ćerića i dr. Zato nije metodološki neopravdano i politički pretenciozno razumijevati i predstavljati bošnjačku komunističku polustoljetnu zbiljnost kao povijest ekscesa i montiranih afera, bar na fenomenološkoj ravni.

▼3 Sućeska, Avdo. “KPJ prva uočila činjenicu da Muslimani čine posebnost“. *AVNOJ i suvremenost*. Sarajevo: Institut za proučavanje nacionalnih odnosa; 1984:1022.

A u čemu je pojam jugoslovenstva, šta, naime, znači biti Jugosloven? Danas to znači biti građanin socijalističke Jugoslavije. Međutim, iako je to jasno, kod nas postoje i jalove diskusije, na primjer o tome da li Muslimani treba da se opredijele za neku nacionalnost. To je besmislica. Svaki može da bude ono što osjeća da jeste i niko nema prava da mu natura neku nacionalnu pripadnost ako se on osjeća samo građaninom Jugoslavije.

Iz Titovog govora na Sedmom kongresu Saveza omladine Jugoslavije, održan u januaru 1963.

ILUSTRACIJA – Za vrijeme polustoljetne vladavine komunista Bosnom, Bošnjaci su kao posebnost tretirani uglavnom, mada ne i jedino, kroz „ekcese“, slučajeve i afere. To je bio oblik njihove negativne legitimacije. U pravilu proglašavani su „islamskim fundamentalistom“ ili „muslimanskim nacionalistom“.

U političkom razvoju Bosne i Hercegovine tokom socijalističke ere od presudne je važnosti period između 1968. i 1974. godine. Tada su se desila tri presudna afirmativna bošnjačka i bosanska događaja: priznavanje nacionalnosti Muslimana (1968), popis stanovništva (1971) te federalni Ustav iz 1974. godine. To su istovremeno godine početka otvorenih nasrtaja na Bosnu i Hercegovinu, koji će kulminirati ratom protiv Bosne i Hercegovine devedesetih godina 20. stoljeća, budući da se već tada mogu prepoznati „[...] duh i ideje velikosrpskih i velikohrvatskih nacionalističkih nukleusa u tumačenju ove republike kao navodno historijski nezrelog, civilizacijski dubioznog i nacionalno nedefinisanog društva [...]“, ^{▼4} u kojoj caruje dogmatizam, čvrsta ruka, staljinizam, nedemokratija i rigidnost. Okidač za ovakvo razmahivanje antibosanskih percepcija bilo je priznavanje nacionalnosti Muslimana, s kojim se nisu mirile nacionalističke ali dijelom i komunističke snage u susjednim republikama.

Najmanje su dva moguća izvorišta ovakvog negativnog tretiranja bošnjačkih tema i pitanja tokom ovog perioda naše povijesti: jedno je jugoslavenska, a drugo komunistička ideologija. Jugoslavenska ideja po sebi je bila antibosanska i antibošnjačka. Ne ulazeći u dublje razmatranje ovog stava, samo naglašavamo da je ideja jugoslavenstva u svojim počecima i prvotno bila oblik rješavanja srpsko-hrvatskog pitanja, Bosni u toj ideji nije priznavan ravnopravan politički i kulturni status s ostalim zemljama sastavnicama prve Jugoslavije, a njeni muslimani tretirani su vjerskom, a ne narodnom skupinom. Recidive takvog stava dugo imamo i tokom socijalizma, mada ne sve vrijeme i na svakom mjestu. S druge strane, ideologija komunizma počivala je na tezi o nužnosti odumiranja ili prevazilaženja triju važnih društvenih kategorija: kategorije države, kategorije nacije i kategorije religije. Ovo se mora imati u vidu kada se procjenjuje odnos komunizma kao ideologije i socijalizma kao njegove društvene prakse prema nacionalnom i vjerskom fenomenu. I nacija i religija dugo su smatrane recidivima prošlosti, oblicima nazadne, nerazvijene, retrogradne svijesti, nečim što će se, tako se smatralo, tokom razvoja socijalističke svijesti prevazići. Iz takvih i sličnih razloga „tolerirano“ je prisustvo religijskog unutar manje obrazovanih i seoskih masa, budući da su, shodno prosvjetiteljskom konceptu, bile još nedovoljno klasno svjesne, dok se unutar visokoobrazovanih lica i novih socijalističkih snaga podrazumijevalo iščezavanje nacionalne i vjerske pripadnosti u korist ateizma i klasne umjesto nacionalne grupne identifikacije. Moglo bi se reći da je čin priznavanja bošnjačke nacionalnosti kao muslimanske bio u izvjesnoj nesuglasnosti s ideologijom komunizma, ali

^{▼4} Hadžihasanović, Aziz. *1968-1974 vrijeme prvih nasrtaja na Bosnu i Hercegovinu: Kako su srasli birokratizam i nacionalizam*. Sarajevo: Kult/B; 2005. str. 16-17.

je takav politički pothvat ipak učinjen budući da je bio rezultat i socijalističke društvene realnosti i da je taj narod jednostavno postojao kao neoboriva činjenica, te da je nacionalno asimiliranje bosanskih muslimana izostalo, odnosno nije uspjelo, nakon što mu je Komunistička partija nakon Drugog svjetskog rata bila namijenila takvu sudbinu.

No, stvari se nisu sve vrijeme odvijale onako kako je ta ideologija željela. Već 1958. godine Tito ističe da treba prestati s nacionalnim igrama oko Muslimana i dozvoliti ljudima da se izjasne kako hoće. „Ovo sam spomenuo uzgred da bih pokazao da i one stvari sa nacionalnošću Muslimana treba postepeno likvidirati. Ljude treba pustiti pa neka ako hoće budu nacionalno opredijeljeni građani Jugoslavije. Neka čovjek bude Bosanac, Hercegovac. Vani vas i ne zovu drugačije nego imenom Bosanac, pa bio to Musliman, Srbin ili Hrvat“.^{▼5} Četiri godine poslije Tito pojam jugoslavenstva, koji je kao popisna odrednica na popisu stanovništva iz 1953. godine bio ponuđen Bošnjacima, označava građanskom, a ne nacionalnom kategorijom. Jugoslaven, prema njemu, znači „biti građanin socijalističke Jugoslavije“, besmislica je nametati nekome njegovo ime, svako ima pravo da se izjašnjava onako kako se osjeća. Time se Bošnjaci/muslimani nisu više mogli u popisnim odjeljcima izjašnjavati kao „Jugoslaveni“, nego im se morao tražiti novi etnonim.

U osnovnim načelima Ustava SRBiH iz 1963. godine etnička posebnost bosanskih muslimana izražava se tako da se oni pišu velikim početnim slovom „M“, kao „Muslimani“, a ne malim slovom „m“ kao „muslimani“, i ta preinaka može se razumijevati na način da su oni već tada tretirani kao narod, a ne kao vjerska skupina. Politički stavovi o Bošnjacima kao posebnom narodu konačno su izraženi na Dvadesetoj sjednici CKSKBiH 1968. godine riječima:

Sloboda ličnosti i ispoljavanja nacionalnog osjećanja i pripadnosti jedan je od osnovnih činilaca ravnopravnosti ljudi i naroda. Praksa je pokazala (akcent je na ovom „praksa“ – moja primjedba) štetnost raznih oblika pritisaka i insistiranja iz ranijeg perioda da se Muslimani u nacionalnom smislu opredjeljuju kao Srbi odnosno Hrvati, jer se i ranije pokazalo, a to i današnja socijalistička praksa potvrđuje da su Muslimani poseban narod.^{▼6}

Time se zvanično „priznalo“ postojanje bošnjačkog naroda pod muslimanskim imenom, koji je, uostalom, oduvijek narodom i bio. Istovremeno se s pojavom nove nacije rodio i pojam „muslimanskog nacionalizma“, budući da tog pojma nije bilo ranije jer nije bilo nacije koja bi ga nosila. Kao pojave muslimanskog nacionalizma navode se sada zahtjevi, bez preciziranja od koga, kada i gdje, „da se u školama predaje književnost Muslimana, u ideji za pokretanje muslimanskog lista 'Novi behar', ili u

^{▼5} Navedeno prema Purivatra, Atif. *Nacionalni i politički razvitak Muslimana*. Sarajevo: Svjetlost; 1970. str. 13.

^{▼6} Purivatra, op. cit., str. 30.

pokušajima da se konstituiše poseban muslimanski jezik“.⁷ Komunistima je ideološka uravnilovka u Bosni, održiva na načelu spojenih posuda: čim se pojavi jedan nacionalizam, treba izmisliti drugi i treći, sve vrijeme služila za raspodjelu krivice na troje.

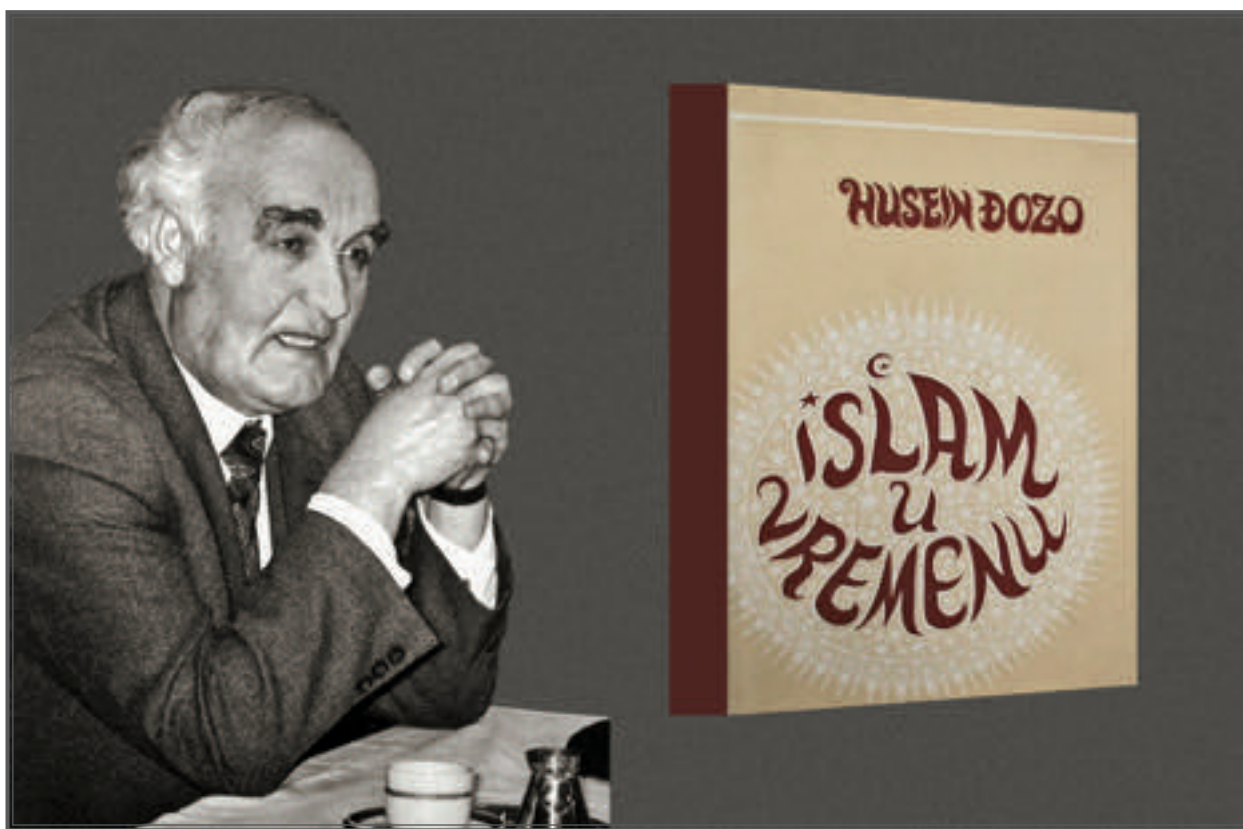
Drugo je pitanje zašto su komunisti bosanskomuslimanski narod „priznali“ pod nazivom „Muslimani“, a ne „Bošnjaci“, ili „Bosanci“, kakvih je prijedloga tih godina bilo, a što izlazi iz okvira našeg interesa ovoga puta. Jedno je sigurno, tom narodu komunisti nisu silom nadjenuli ime, on se sam već dugo tako zvao, ni u svojoj skupnoj privatnosti on drugog općeg imena nije imao, niti je sebe drugačije nazivao. Da je on drugačije ime i imao, niko mu ga u sferi privatnosti nije mogao zabraniti, a nije ga imao. Muslimanska grupno identitarna nominacija, dakle, istovremeno kao i vjerska i narodna i etnokulturna, bila je njegova sigurna luka tokom najvećeg dijela 20. stoljeća.

Svoje etničko ime „Bošnjak“ bosanskomuslimanski narod u 20. stoljeću nije preuzeo kao svoje nacionalno ime, niti je pod njime vodio borbu za svoja prava i slobodu, sve do 1993. godine. Zašto su Bošnjaci tako dugo bili prilično indiferentni prema „bošnjaštvu“ kao narodnoj nominaciji suviše je kompleksno pitanje i nije u fokusu ovog rada. Nerijetko su čak postojale i dogmatske snage za koje je i samo pitanje bošnjačke nacije tretirano kao antiislamsko. One su se u osnovi zadovoljavale vjerskim pravima, a nacionalna, pa time i državna, za svoj narod nisu ni tražile, ne znajući da se bez državnih prava ne mogu ostvariti ni vjerska ni nacionalna. A da i ne spominjemo nagovaranja „moderne“ muslimanske inteligencije da se sopstveni narod nacionalizira u srpskom, hrvatskom ili jugoslavenskom smislu, što je bila duboka povijesna zabluda, koja danas nije ni vrijedna spomena. Sam čin priznavanja Bošnjaka pod nazivom „Muslimani“ odvija se bez djelatnog sudjelovanja starije, tradicionalne bošnjačke inteligencije. U tom momentu ta tzv. građanska inteligencija, kako su je kvalificirali komunisti, ili je još u zatvoru ili je netom izašla iz njega ili je biološki sišla s povijesne pozornice. U svakom slučaju ona je razbijena, ideološki delegitimirana i povijesno nedjelotvorna. I dobro je da je bilo tako, budući da su njena nacionalno-politička usmjerenja bila povijesno pogrešna i obesnažena. Njena povijesna scena bio je Drugi svjetski rat, u kojem se ta inteligencija teško snalazila. Da su ideološki i politički nacrti snaga s kojima je kooperirala odnijeli prevagu u Drugom svjetskom ratu, pitanje je da li bi danas bilo i Bosne i Bošnjaka.

Izuzetak od ovog pravila bio je Husein Đozo, i u tome je njegova posebnost i veličina. On je bio i Bošnjak i Bosanac. Mada je iz jednog aspekta, u ranoj mladosti, pripadao toj staroj, građanskoj inteligenciji, dijeleći sve njene zablude i lutanja, on je iz drugog, jedini od njih, snažno zakoračio u novu političku i društvenu stvarnost. Na načelu prilagođavanja doktrinarnih islamskih načela duhu vremena svoga življenja, on se snažno uključuje u nove interpretativne izazove islama i snažno

▼⁷ “Informacija sa Trinaeste sjednice Centralnog komiteta Saveza komunista Bosne i Hercegovine, održane 13. 11. 1969. godine“. Informacija je upućena Predsjedniku Saveza komunista Jugoslavije. Pov. broj: 02-104/1-69. Arhiv Kabineta predsjednika CKSKBiH, str. 8.

angažuje u osvajanju novih socijalno-političkih mogućnosti za svoj narod. U socijalizmu stasava nova bošnjačka inteligencija, kojoj se i Đozo u najvažnijim zadacima vremena bar djelatno priključuje, pri čemu mislimo na proces priznavanja nacionalnosti Muslimana, i ta inteligencija nosi drugi bošnjačko-muslimanski preporod. Dva ključna djela, u filozofskom smislu, obilježavaju tu epohu, i svojim karakterističnim i sretno biranim naslovima odražavaju specifičan bošnjački odnos prema svijetu, jedno je *Sfinga Zapada* (1968) Abdulaha Šarčevića, a drugo *Islam u vremenu* (1976) Huseina Đoze. Da li su se njih dvojica poznavali i družili, nije nam poznato, kao ni to da li su jedan na drugoga imali intelektualni utjecaj. Danas je ipak jasno da su, bar prema mome sudu, njih dvojica iz duha svoga vremena najdominantnije, i do danas neprevaziđeno, ovim knjigama utjecali na oblikovanje bošnjačkih i bosanskih duhovnih i filozofskih obzora.

ILUSTRACIJA – Husein Đozo se sa djelom *Islam u vremenu* priključio priznavanju nacionalnosti Muslimana, te utjecao na oblikovanje bošnjačkih i bosanskih duhovnih i filozofskih obzora.

ILLUSTRATION – With his work *Islam in Time*, Husein Đozo joined the recognition of Muslim nationality, and influenced the shaping of Bosniak and Bosnian spiritual and philosophical horizons.

Nacionalno „muslimanstvo“ ili ime Muslimani, s velikim „M“, jeste oblik i stupanj razvoja bošnjačke nacionalne ideje i nacionalnosti Bošnjaka, nezaobilazan stupanj u povijesnom razvoju bošnjačkog naroda i on je oblikom i obuhvatom prava koja je sa sobom nosio bio veliki povijesni iskorak. U tom

trenutku on je značio okončanje višedecenijskog potiranja bošnjačkog narodnog subjektiviteta te izdizanje te narodnosne skupine u istu ravan sa susjednim narodima. U tadašnjim složenim bosanskohercegovačkim i jugoslavenskim uvjetima to je bio krajnji politički domet koji je bošnjački narod povijesno i mogao doseći. Istovremeno, održanje, razvijanje i oplemenjivanje te dosegnute političke razine bilo je mnogo teže, neizvjesnije i izazovnije, jer je formalizam komunističkog uma, iza koga su u prikrajku uvijek stajali srpski kadrovi u Partiji, namjeravao tu biljku ostaviti bez vode, te priznavanje u cijelosti ostaviti na formalnoj, deklarativnoj razini i suštinski ga ugasiti. Mora se priznati da se u tome, iz različitih razloga, umnogome i uspijevalo. Formalno priznanje nacionalnosti Muslimana nije automatski značilo i afirmativni odnos prema duhovnim i kulturnim sadržajima tog identiteta.

ILUSTRACIJA – Problematika nacionalnog izjašnjavanja Bošnjaka - od muslimana, Srbina, Hrvata, Muslimana sa velikim "M"... do Bošnjaka.
ILLUSTRATION – The issue of the national declaration of Bosniaks - from muslims, Serbs, Croats, Muslim with a capital "M"... to Bosniaks.

Komunisti su sve vrijeme svog režima vodili nekonzistentnu politiku prema nacionalnim izričajima Bošnjaka. Kako su njihova očekivanja o asimiliranju i iščezavanju te skupine bila iznevjerena, a u tom smislu najviše su se zalagali Moša Pijade i Milovan Đilas, što je već općepoznato mjesto naše historiografije, oni su bili „zatečeni“ identitarnom kohezijom i žilavošću Bošnjaka te su im na svakom popisu stanovništva „odoka“ nadijevali imena, svaki put različito. Bošnjaci su bili u prilici da specifičnosti vlastitog bića čuvaju krajnjim pounutarnjenjem, zatvaranjem u privatnost doma, obitelji i avlijskih zidova. Razdvojenost privatnog i javnog života dosegala je šizofrene razmjere. Bilo je poželjno da oni odbace svoju vjeru i kulturu te da se odmaknu od svog identiteta, što je bila mjera društvene promocije i moderniteta, a biti sličan drugome i biti kao neko drugi postalo je akulturacijski obrazac željenog ponašanja. Samo su rijetki od Bošnjaka među bosanskim komunistima ukazivali na licemjernost i pogubnost takve politike, a iz tih sedamdesetih godina prošlog stoljeća ističemo Pašagu Mandžića i generala Salima Ćerića.

ILUSTRACIJA - Huseih ef. Dozo prilikom jednog od susreta sa Josip Broz Titom u Beogradu.

III

najreferentnija pozitivna tačka bošnjačkog življenja tokom socijalizma jeste popis stanovništva iz 1971. godine. Popis se izvodio sa savezne, državne razine i njegova izazovnost za bosansku političku zajednicu bila je u tome da je popisom trebalo jednu političku, partijsku, voluntarističku odluku o novopriznatoj nacionalnosti Muslimana sada potvrditi i pretočiti na saveznoj, jugoslavenskoj razini u službeni, statistički državni dokument. Da bi partijska odluka bosanskih komunista bila legitimna i postala državnim aktom važećim na njenom cijelom prostoru, morala se kroz popis legitimirati, odnosno kroz izjašnjavanje slavenskih muslimana Jugoslavije za nacionalnu odrednicu „Musliman“ i potvrditi. U svrhu dostizanja tog cilja u Bosni i Hercegovini je pokrenuta široka popisna kampanja, Atif Purivatra i Kasim Suljević pišu i posebnu knjižicu, brošuru, kao orijentacijsku uputu Muslimanima kako i zašto da se izjašnjavaju kao „Muslimani“. Takvu djelatnost komunisti su mogli svojim aparatom izvesti i sami, ali im je rezultat akcije bio izvjesniji s podrškom Islamske zajednice. Njeno afirmativno sudjelovanje u tom procesu bilo bi poželjno, i bilo je, bar se tako među komunistima tada smatralo. Time bi se istovremeno ostvarila dva cilja: pozitivnim odnosom prema nacionalnosti Muslimana izrazio bi se jasan i nedvosmislen prosocijalistički, prodržavni stav te vjerske zajednice prema režimu, s jedne, a potporom popisu njegovi rezultati bili bi, i jesu bili, i izvjesniji, s druge strane. Budući je popisno izjašnjavanje svake osobe bilo slobodni individualni čin svjesnog opredjeljenja svakog pojedinca, u ovom slučaju Muslimana, postojala je, istina samo teorijski, i mogućnost da se novoizabrano muslimansko ime većinski, ili dijelom, i ne prihvati. A to komunisti sebi nisu mogli dozvoliti.

U takvom povijesnom kontekstu u djelatnost popisa stanovništva uključuje se Husein Đozo, kao član Islamske zajednice, budući da je tada predstavljao njenu intelektualno najizrasliju i u javnosti najprepoznatljiviju figuru. Njegov angažman u ovoj društvenoj aktivnosti dio je već uznapredovalog procesa pojačavanja vjerske djelatnosti Bošnjaka sedamdesetih godina prošlog stoljeća. Kao izraz demokratizacije i liberalizacije društva, nove etničke politike i priznavanja nacionalnosti Bošnjacima, razvoja islamske svijesti Bošnjaka i stasavanja nove generacije islamskih intelektualaca i teologa, pokreće se islamsko informativno glasilo *Preporod* na čelu s Huseinom Đozom. List od početka okuplja širok krug studenata i mladih intelektualaca koji u vremenu što dolazi imaju značajnu ulogu u bošnjačkom javnom životu. Sam *Preporod* sabire i misao islama kod Bošnjaka, čineći je razgovjetnom i aktualizirajući njegovu ulogu u privatnom ali i javnom životu svakog pojedinca, te snažno kontekstualizira mogućnosti i modalitete islamskog življenja i djelovanja u jednom društvu

koje je, bar ideološki i nominalno, bilo ateističko. Đozo nastoji uspostaviti prenosnicu između države, sekularne i komunističke, i društva, naroda kojem pripada, naroda koji je još duboko religiozan i sklon tradicionalizmu. On svojom ličnošću i djelom miri ove podvojenosti, prema državi se odnosi kao prema svojoj državi, radujući se njenom prosperitetu i sam mu doprinoseći. A takav afirmativni odnos prema državi imao je i njegov narod, tako da je danas pomalo upitno kvalificirati negativnim razne oblike suradnje islamskih službenika toga doba s vlastitom državom. Može se pretpostaviti, na osnovu svega, da je on visoko cijenio doprinose te države svim njenim građanima, prije svega jednakost u ostvarivanju individualnih, socijalnih, obrazovnih i radnih prava, a kad su Bošnjaci u pitanju, ta država osigurala im je i fizičku sigurnost, čega je ranije nedostajalo. Samo je za komuniste Romanija bila mirna, a što nije ni danas. Istovremeno, na osnovu njegovog uređivanja *Preporoda* jasno se vidi da je bio svjestan negativnih posljedica službene ateizacije na duhovni i nacionalni status njegovog naroda. Ideja vodilja *Preporoda* glasi da nema naroda bez njegove vjere.

ILUSTRACIJA ~ Islamsko informativno glasilo *Preporod* sa osnivačem Huseinom Đozom - jubilarno hiljadito izdanje.

ILLUSTRATION ~ The Islamic news magazine *Preporod* with founder Husein Đoza - jubilee 1000th edition.

Preporod se djelatno uključuje u nove bosanske i bošnjačke prilike. Prilozima domaćih autora i prenošenjem pisanja druge štampe razvijaju se, usmjeravaju i brane islamska duhovnost i nacionalnost naroda. Posebno je značajan njegov doprinos popisu stanovništva 1971. godine, kada se cjelokupnoj muslimanskoj javnosti u vidu svojevrstne nacionalne tribine, što *Preporod* tih godina uistinu jeste i bio, budući da je predstavljao prvo i jedino bošnjačko-muslimansko glasilo, objašnjavaju moguće nedoumice između velikog „M“ i malog „m“, između vjere i nacije, čime se podupire nacionalno i političko izrastanje vlastitoga naroda.⁸ U takvim djelatnostima posebno je prednjačio Husein Đozo, koji je, objašnjavajući ulogu pripadnika islamske zajednice u novim društvenim uvjetima, istakao da „[...] priznanje bosansko-hercegovačkih Muslimana posebnim narodom predstavlja vanredno važan historijski značajan događaj“.⁹ Podupirući takvu politiku nacionalnih odnosa u Bosni, on je tekstom „Muslimani“ izrazio svojevrstnu zahvalnicu socijalističkom režimu na afirmativnom odnosu prema Muslimanima. Značajniji od stava prema režimu jeste Đozin pozitivni odnos prema etničkom identitetu kao takvome. Pitanju odnosa etničkog/nacionalnog i vjerskog identiteta kod bosanskih muslimana on ne prilazi manihejski, na način da jedan isključuje drugi, niti subordinira jedan pol identiteta drugome, nacionalni i vjerski identitet u njegovom mišljenju i društvenoj praksi nadaju se kao uzajamni i istovremeno prisutni oblici identiteta koji je uvijek polivalentan i socijalno posredovan. Sada su vjernici, muslimani, osvijestili i prihvatili svoj etnički i nacionalni identitet, pri tome ne umanjujući svoj vjernički kredo, što je bio kvalitativan iskorak u odnosu na dobar dio tradicionalnih bošnjačkih ulemanskih mišljenja o pitanju islama i nacije, ali i iskorak u odnosu na njegove i stavove njegovih drugova iz mladosti.

U čemu je značaj i veličina Đozina angažmana tokom popisa stanovništva? On je pravilno recipirao procjepe slobode i liberalizacije socijalističkog sistema u jednom specifičnom povijesnom kontekstu, pravilno je ocijenio njegovu bremenitost horizontima ravnopravnosti i identitarnog uvažavanja naroda kome je pripadao, te je u tom političkom trenutku u potpunosti bio naklonjen rješenju tog sistema. Interesi njegova naroda i njegove zemlje Bosne tada su se podudarali s interesima vladajuće političke elite. Drugi važan momenat Đozina angažmana ogleda se u činjenici da je kao islamski teolog rekao „Da“ kategorijama etniciteta i nacionaliteta u bosanskomuslimanskom identitetu, što je važno s obzirom na čitavu historiju panislamističkih maglina i lutanja njegovih brojnih prethodnika. Istovremeno, ni on nije bio do kraja konzistentan. Samo da navedemo jedan primjer. Oslobođenje ga 1968. kritikuje da je na Četvrtom kongresu uleme svijeta u Kairu poručio učesnicima kongresa da su „muslimani

⁸ O značaju popisa stanovništva *Preporod* donosi sljedeće priloge 1970. i 1971. godine: „Muslimani u popisu stanovništva“, preneseno iz lista VUS, *Preporod*. 1970. 1. nov.; I(4):10; „Za slobodno izražavanje svoje nacionalnosti“, *Preporod*. 1970. 15. nov.; I(5):3; „Muslimani su posebna nacija“. *Preporod*. 1971. 1. mar.; II(12):8; „Muslimani – ravnopravnost i afirmacija“. *Preporod*. 1971. 15. mar.; II(13):8; „Nacionalna afirmacija Muslimana“. *Preporod*, 1971. 1. apr.; II(4):8.

⁹ Đozo, H. Husein. „Muslimani“. *Glasnik Vrhovnog islamskog starješinstva Socijalističke Federativne Republike Jugoslavije*, 1968. nov.-dec.; XXXI(11-12):476.

Jugoslavije spremni da se dobrovoljno jave za sveti rat“^{▼10} radi oslobođenja Palestine i svetih mjesta koje su cionisti okupirali. I kao treći važan momenat vezan za Đozin društveni angažman oko popisa stanovništva navodimo činjenicu da je priznavanjem nacionalnog statusa Bošnjaka pod imenom „Muslimani“ konačno iz javnog života nestala povijesna priča o njihovom tzv. opredjeljivanju, tj. nacionaliziranju u srpskom, hrvatskom ili jugoslavenskom smislu. Time se Đozo radikalno odvojio od intelektualno-političkog kruga kome je u mladosti i sam pripadao, od nesretnih lutanja i nesnalaženja brojnih političkih i intelektualnih bošnjačkih djelatnika koji nisu bili dosegli svijest o subjektivitetu vlastitog naroda.

ILUSTRACIJA – Važan momenat vezan za Đozin društveni angažman oko popisa stanovništva je bio priznavanje nacionalnog statusa Bošnjaka pod imenom „Muslimani“. Konačno iz javnog života nestala je povijesna priča o tzv. opredjeljivanju Bošnjaka, tj. nacionaliziranju u srpskom, hrvatskom ili jugoslavenskom smislu.

ILLUSTRATION – An important moment related to Đoza's social involvement in the census was the recognition of the national status of Bosniaks under the name "Muslims". Finally, the historical story about the so-called the determination of Bosniaks, i.e. nationalization in the Serbian, Croatian or Yugoslav sense.

Nije sve oko popisa i nacionalne nominacije Bošnjaka išlo bez suprotstavljanja i protivrječnosti. Dvojilo se o slavenskim muslimanima i izvan Bosne. Bilo je nastojanja da se tim ljudima kao zajedničko s Bošnjacima prizna samo religioznost, islam, naročito u Makedoniji, a kod pojedinih sudionika

¹⁰ Hadžihasanović, op. cit., str. 30.

razgovora takvi prijedlozi trebali su se odnositi i na Sandžak.^{▼11} Bilježimo jednu polemiku između Envera Redžića, historičara i javnog radnika i Nikole Stojanovića, profesora Ekonomskog fakulteta u Sarajevu i visokopozicioniranog komunističkog funkcionera na Sekciji za međunacionalne odnose SKSSRNJ. Na Redžićevu konstataciju da se u Bosni i Hercegovini javljaju naznake srpskog i hrvatskog nacionalizma Stojanović je oštro reagirao, iznoseći čitav niz pogrdnih i neprihvatljivih stavova o Muslimanima, što svjedoči da je i u vrhu bosanskih komunista bilo izrazitih nacionalističkih antimuslimanskih stavova. Stojanovićeve stavove donosimo samo zbog uvida u složenost atmosfere u kojoj je i Đozo radio i u kojoj se nacionalna afirmacija Muslimana odvijala. Stojanoviću smeta pojava Muslimana u javnom životu, u politici, a posebno na Univerzitetu. S politikom „nacionalnog ključa“, tvrdio je Stojanović, pojavilo se toliko Muslimana da se srpska i hrvatska inteligencija osjeća ugroženom, seli se u Srbiju i Hrvatsku i kao odgovor na veliko muslimansko prisustvo počinje govoriti o tome da se pojedini dijelovi Bosne pripoje tim republikama, što je, prema njegovom mišljenju, u tom slučaju i opravdano. (Nije dakle sve s rasparčavanjem Bosne počelo jučer). Raste „muslimanski klerikalizam“, nastavlja Stojanović, grade se nove džamije, a sve stare proglašavaju se spomenicima kulture. Muslimani komunisti svoju nacionalnost još uvijek vežu za islamsku religiju.

I dalje svojoj djeci daju islamska imena, a vrlo rijetko narodna, zatim se u pogledu jela strogo pridržavaju vjerskih propisa [...]. Ni do danas još muslimani-komunisti nisu spriječili jednu zastarjelu i nehigijensku manipulaciju sa mrtvacima. Zašto se vjerski obredi ne obavljaju samo na groblju, a ne u centru grada pred glavnom džamijom [...]. Zato druže Redžiću, kada govorite o srpskom i hrvatskom nacionalizmu, prvo pometite ispred svojih vrata.“^{▼12}

ILLUSTRATION ~ Stojanović na SKSSRNJ: Muslimani komunisti svoju nacionalnost još uvijek vežu za islamsku religiju.

ILUSTRACIJA ~ Stojanović on SKSSRNJ: Muslim communists still tie their nationality to the Islamic religion.

▼11 “Neka pitanja međunacionalnog karaktera u popisu stanovništva 1971. godine”, *Dnevna informacija*. Grupa za političko informisanje SKSSRNJ, 1970. 22. jan.; (6):4.

▼12 “Polemika sa stavovima Envera Redžića iznetim na sednici SK SSRNJ“. Stojanović je pismo uputio Sekciji za međunacionalne odnose SKSSRNJ sa zahtjevom da se s njime upoznaju prisutni prilikom rasprave o pitanjima koja je na prethodnoj sjednici pokrenuo Enver Redžić.

Ovim riječima nije potreban komentar.

Iznošenje stavova i polemiziranja oko nacionalne nominacije bosanskih muslimana prisutna su sedamdesetih godina prošlog stoljeća i među bošnjačkom emigracijom. „Bošnjaštvo – naša nacionalna identifikacija“, naslov je uvodnika br. 28–29 *Bosanskih pogleda* iz 1963. godine, kojim se najjasnije određuje bošnjačka nacionalna misao uz ocjenu dotadašnjih „opredjeljivanja“. Naša dosadašnja nacionalna opredjeljivanja, s malim izuzecima, „nisu izlazila iz okvira političke orijentacije i subjektivnih simpatija prema Hrvatima ili Srbima odnosno adaptacije historijsko-kulturnih koncepcija zagrebačke ili beogradske sredine“, kaže se u tekstu uvodnika. Takva ocjena jasno ističe da je svako dotadašnje opredjeljivanje bosanskih muslimana bilo političke, pragmatične, taktičke, a ne nacionalne naravi, te se srpskoj i hrvatskoj emigraciji daje do znanja da je svaka daljnja borba za nacionalno pridobijanje bosanskih muslimana uzaludna.

Na udar bošnjačke emigracije bio je došao i Husein Đozo, povodom njegova teksta „Muslimani“ objavljenog 1968. u *Glasniku IZ*. Emigracija se nije slagala s „muslimanskom“ nominacijom. Ona smatra da je bošnjaštvo staro koliko i Bosna i da nikada nije bilo vezano za vjeru. U Uvodniku prvog broja novopokrenutog lista Glas Bošnjaka iz Čikaga stoji:

Danas, poslije 26 godina neuspjelog prevaspitavanja bh muslimana, koji su neopredjeljenošću manifestirali svoju opredjeljenost BOŠNJAŠTVU, režim, nađen na rubu propasti, donosi odluku kojom rješava nacionalno pitanje bh muslimana, dodjeljujući im do sada u svijetu nepostojeću naciju – MUSLIMAN. Mi, Bošnjaci u slobodnom svijetu, duboko vjerujemo da djelimo mišljenje naše braće u Domovini, kada zastupamo ideju BOŠNJAŠTVA kao nacionalno obilježje, jer je to za nas jedina i stvarna identifikacija. ▼¹³

Đozino pozitivno određenje prema priznavanju političkih i nacionalnih prava bosanskih muslimana pod imenom „Musliman“ Irfan Trebinčević iz Čikaga ne smatra doprinosom Bosni i bošnjaštvu, već je to „prije svega [...] gledano, smjernicama direktive 'odozgo', s brda s dola otpjevana zahvalnica režimu za jedan poklon koji muslimani Bosne i Hercegovine ne žele niti su ga tražili“, te se sa stajališta povijesnih interesa Bošnjaka to može nazvati cirkusom i neozbiljnošću.

Smatramo da je Đozino političko stajalište u datom povijesnom kontekstu bilo ispravno. To što su komunisti priznali nacionalni status bosanskim muslimanima, i jedini od svih ideologija 19. i 20. stoljeća ipak ih uvažili kao poseban narod, bio je krupan korak naprijed u razvoju toga naroda, u

▼¹³ Vidi „Uvodnik“. *Glas Bošnjaka: nezavisni list Bošnjaka u slobodnom svijetu*. 1970. mar.; I(1).

osvajanju novih horizonata prava i sloboda, ali su i snage iz emigracije koje su se već tada zalagale za bošnjačku nominaciju naroda povijesno imale pravo. Glasovi bošnjačke političke emigracije u korist „bošnjaštva“, budući da je ono jedino među njima preživjelo, nisu imali, niti su mogli imati, s obzirom na totalitarnu narav komunističke ideologije, bilo kakav utjecaj na nominaciju naroda u zemlji. Dvoipodecenijski život pod nazivom „Musliman“ kasnije će se odraziti na skupnu svijest naroda tako da mu je i devedesetih godina bošnjaštvo bilo strano. U prvi mah ono je označeno emigrantskom kategorijom i nečim što je stvar prošlosti. Tek je agresija na Bosnu i Hercegovinu, dakle jedan krajnje radikalni, traumatični i krizni socijalni momenat, prizvala bošnjaštvo u svijest i volju narodu, s tim da je i tada ostalo dosta nejasnoća oko njegova definiranja u odnosu prema religiji.

Zaključak

Ideje koje je dijelio u mladosti Đozo je u zreloj životnoj dobi radikalno odbacio kao zablude. On nije bio komunista među muslimanima, već musliman među komunistima. Jedini je od uleme svoga vremena iskoračio iz tradicionalnog formata i zakoračio u jedan novi svijet. On se pojavio u javnom životu nove države i novog političkog sistema, koji je na svjetskoj pozornici u postkolonijalnom svijetu u jednom historijskom periodu svim muslimanskim narodima nudio vidike slobode, prosperiteta i jednakosti.

reference / references

ĐOZO, H. HUSEIN. „Muslimani“. *Glasnik Vrhovnog islamskog starješinstva Socijalističke Federativne Republike Jugoslavije*. 1968. nov.-dec.;XXXI(11-12).

HADŽIHASANOVIĆ, AZIZ. *1968-1974 vrijeme prvih nasrtaja na Bosnu i Hercegovinu: Kako su srasli birokratizam i nacionalizam*. Sarajevo: Kult/B; 2005.

IMAMOVIĆ, MUSTAFA. „Na marginama petog kongresa istoričara Jugoslavije: Pažnja prema istoriji naroda i narodnosti“, *Oslobođenje*, Sarajevo; 20. septembar 1969. godine.

„Informacija sa Trinaeste sjednice Centralnog komiteta Saveza komunista Bosne i Hercegovine, održane 13. 11. 1969. godine“. Arhiv Kabineta predsjednika CKSKBiH.

Islamske informativne novine „Preporod“, 1970. i 1971. godine.